

Buys makes the interesting claim that from having been an instrument for monitoring the passions, reason acquired a 'cosmic dimension' in the 16th century, according to which it serves to manage one's relation to fortune and history (p.91).

On the downside, the strongly teleological orientation of this book also comes with a narrative and methodological price, particularly in chapters 4 and 5, where the author argues that vernacular rationalism was rooted in Renaissance humanism's revival of ancient ethics and in the Spiritualist movements of the 16th century. Buys's bibliography for Renaissance humanism is rather thin, probably because the classic stereotype of Renaissance humanism's emphasis on human dignity and this-worldly problems (which in turn revives the classic opposition between Christianity and Renaissance classicism) simply works better for pointing the direction towards the Enlightenment. Secondly, Buys's argument, especially in chapter 5, tends to obscure the difference between similarities and causal relations. This leads to claims for strong affinities bet-

ween vernacular rationalism and Spiritualist religion which are difficult to verify, or even contradicted by some of the recent literature on Antwerp spiritualism.

I suspect that another author whose work is absent from the bibliography might be able to assist here. Between 1978 and 1984, Michel Foucault introduced two key notions of his later work: 'governmentality' and 'care of the self'. Where governmentality aimed to describe early modern practices of government (of self and of others), care of the self famously sought to uncover Hellenistic practices of philosophical self-mastery. The similarities with Buys's project are striking. However, one also imagines that Foucault's commitment to genealogies which de-centre the present, could provide a healthy antidote against the teleology which informs some of this book's narrative. This would be worth it, for *Sparks of reason* has broken important new ground towards a history of early modern care of the self.

Steven Vanden Broecke, Universiteit Gent

Jozef IJsewijn, *Humanism in the Low Countries*. Gilbert Tournoy ed. (Leuven University Press; Leuven, 2015) 568 p., ill., €79,50 ISBN 9789462700451

Erik De Bom ed., *Een nieuwe wereld. Denkers uit de Nederlanden over politiek en maatschappij (1500-1700)* (Klement; Zoetermeer, 2015) 333 p., ill., €22,50 ISBN 9789086871612

Van pionierswerk tot publieksinleidingen: de vruchten van twee generaties studie van vergeten vroegmodern erfgoed

In een recent overzichtessay stelde de Amerikaanse hoogleraar en neolatinist Craig Kallendorf vast dat het goed gaat met het Neolatijn, of beter gezegd, met de 'Neolatijnse studies'. Het kort na elkaar verschijnen van maar liefst drie handboeken over Neolatijn (bij Oxford University Press, bij Brill en bij Cam-

bridge University Press) laat zien dat het zich een definitief erkende plaats heeft verworven binnen de humaniora. Overzichten over de geschiedenis van het Latijn, zoals die van Françoise Waquet in het Frans, van Wilfried Stroh in het Duits, van Jürgen Leonhardt in het Engels, en meest recentelijk van Jan Bloe-

mental in het Nederlands, onderstrepen dit nog eens. Kallendorf spreekt van het tot wasdom komen van 'Neo-Latin studies'. Dat moge zo zijn in het Engels-Amerikaanse taalgebied, waar 'Neolatin studies' nog altijd een beetje wordt geassocieerd met een vooral op retorica en poetica gerichte tekstinhervende studie van gekunstelde literatuur. Maar voor continentale Neolatinisten in het algemeen en Nederlandse en Vlaamse in het bijzonder krijgen we dan toch de indruk dat men in de VS drie decennia achter loopt.

Niet voor niets is in Kallendorfs korte overzicht van de geschiedenis van het vak een prominente plaats toebedeeld aan onderzoekers uit Nederland en België. De allereerste *Companion to Neo-Latin studies* verscheen namelijk al in 1971, en was geschreven door de Leuvense aartsvader van de Neolatijnse studiën, Jozef IJsewijn, die in dat jaar ook het eerste internationale neolatinistencongres organiseerde (zijn *Companion* verscheen in 1990 in een geheel gereviseerde versie en in 1998 verscheen het tweede gedeelte ervan). Leuven is ook de thuishaven van het langstbestaande tijdschrift gewijd aan het Neolatijn, de *Humanistica Lovaniensia*, dat pas rond de eeuwwisseling navolging kreeg in andere landen. Tot groot verdriet van de Neolatijnse gemeenschap overleed IJsewijn reeds in 1998, krap een jaar na zijn emeritaat. De bundel *Humanism in the Low Countries* is een laat eerbetoen aan hem door een van zijn prominente leerlingen, Gilbert Tournoy, ter markering van het vijftigjarig jubileum van het Leuvense Seminarium Philologiae Humanisticae, eveneens door IJsewijn opgericht.

In deze bundel is een rijk palet van 21 eerder verschenen artikelen van IJsewijn heruitgebracht (je zou ook kunnen zeggen: een nogal uiteenlopende en onevenwichtige selectie, die beter niet in chronologische volgorde van publicatie maar thematisch afgedrukt had kunnen worden). We vinden zeer gedetail-

leerde studies van totaal vergeten figuren zoals de rusteloze handschriftenskundige Franciscus Modius (IJsewijn begint zijn artikel met de opmerking dat leven en werk van Modius afdoende bekend zijn!), of de Lipsius-correspondent Rolandus Vinchellius. Maar we worden ook getraceerd op IJsewijns grote en veel geciteerde overzichtsartikelen over humanisme in de Nederlanden, het Latijn in de Lage Landen, of de Neolatijnse toneelliteratuur hier te lande. Het zijn met name deze herdrukken van standaardartikelen die prachtige introducties geven op een vergeten veld uit de literatuur- en cultuurgeschiedenis van Europa – een zeer internationalistische cultuur, zoals ook blijkt uit andere artikelen in de bundel over humanisten uit de Nederlanden in Portugal of over de geleerde relaties tussen Zweden en de Lage Landen.

De artikelen zijn overwegend in het Engels, maar er zijn ook stukken geschreven in het Italiaans en het Nederlands, en zelfs drie in het Latijn. Het gebruik van het Latijn duidt misschien op een poging om van een bij uitstek interdisciplinair gebied een disciplinaire gemeenschap te vormen. Maar in een tijd dat wetenschappers zoveel mogelijk gelezen en geciteerd willen worden, zowel binnen als buiten de eigen discipline, komt deze linguïstische hyperisolatie bizar over. De tijden zijn inmiddels veranderd: richtte IJsewijn zich voornamelijk op de literaire genres (poëzie, toneel, grammatica, geschiedenis, retorica), tegenwoordig zijn Latijnse teksten herontdekt door historici die zich toeleggen op natuurwetenschappen, theologie, rechten, politieke theorie, etc. Het is significant dat de meest omvangrijke recente *Encyclopaedia of the Neo-Latin world* gaat over de 'wereld' van de teksten: terecht wordt de hele intellectuele geschiedenis hierin meegenomen. Die opname maakt Neolatijn echter ook institutioneel onzichtbaar en bemoeilijkt de rijping tot een

echte discipline. De meeste Neolatinisten zijn verbonden aan vakgroepen klassieke talen, maar je vindt ze ook bij Frans, Engels, Nederlands, geschiedenis, filosofie en theologie.

In een wereld waarin in toenemende mate gehamerd wordt op maatschappelijke relevantie wordt het bovendien lastiger om een kritische editie met commentaar van vergeten tweederangs auteurs te verzorgen, iets wat IJsewijn zorgeloos veelvuldig doet in zijn artikelen. Opmerkingen als 'the Latin of the dialogue is already fairly good, when judged by classical-humanistic standards' (p.193) geven blijk van een normativiteit die niet-Latinisten van na de *cultural turn* weinig interessant zullen vinden (let ook op de progressiviteit: het is 'already good', klinkt het paternalistisch, maar het zal nog beter worden, later in de Renaissance). Voor een betoog over de relevantie van dergelijke teksten zijn historische contexten nodig, niet stylistische. IJsewijn geeft die natuurlijk ook: hij bespreekt altijd de aanleiding voor een tekst, en de materiële of performatieve vorm ervan. Maar tot historiografische dialogen met andere intellectueel-historici komt het zelden. Wat we hier lezen is dan ook pionierswerk: het begin van het in kaart brengen van een ongelooflijke rijkdom aan cultuur die ongelezen dreigde te blijven. Alleen iemand met een enorm geduld en werkracht, een mengeling van bescheidenheid en overmoed, en bovenal een ontzagelijke belesenheid vastgelegd in een geheugen als een olifant, kon het Neolatijn op de kaart zetten. Deze bundel getuigt van IJsewijns unieke combinatie van talenten, gekoppeld aan een toekomstvisie: een langetermijnprogramma van jarenlange tekstarcheologie zal leiden tot een fundamenteel andere visie op de vorming van de Europese culturele identiteit. Dat laatste blijft impliciet bij IJsewijn.

Zo niet bij Erik de Bom, een student van Tournoy en dus een intellectueel 'kleinkind'

van IJsewijn. Hij wil juist expliciet laten zien hoe de teksten die hij bespreekt en laat bespreken 'een blijvende stempel op onze cultuur' drukten. De Bom verliet daartoe het pad van literatuurgeschiedenis en legde zich toe op het politieke denken. De onder zijn redactie tot stand gekomen collectie artikelen over het politieke denken van Erasmus, Vives, Lessius, Lipsius, Grotius en Spinoza biedt zeer goed leesbare inleidingen op de politieke theorieën van belangrijke humanisten, van wie Leonardus Lessius waarschijnlijk de minst bekende is. De Boms kundige inleiding geeft een goede motivatie voor de keuze voor deze zes denkers, en vult ook de gaten tussen hen op, doordat hij in het voorbijgaan ook andere denkers kort bespreekt. Niettemin doet de keuze wat eclectisch aan: deze geeft meer een staalkaart van denkers. Waarom geen Barlaeus, waarom geen Koerbagh? De Bom laat in zijn lange inleiding echter ook hen de revue passeren. Daarmee is deze inleiding erg geschikt voor studenten als inleiding op het politieke denken in de vroegmoderne tijd

De suggestie van de maatschappelijke relevantie in het licht van de hedendaagse Europese politiek vond ik minder overtuigend: de meeste theorieën, op die van Grotius en Spinoza na, zijn hopeloos idealistisch, in filosofisch opzicht van een nogal oppervlakkige moraliteit, en men kan zich voorstellen dat heersers in de zestiende eeuw, na door Erasmus en Vives beleerd te zijn met opgeheven vinger-tjes, met een kreun van verlichting Machiaveli ter hand namen, want die verlangt geen onhaalbare vroomheden, maar weet dat politiek bedrijven in de praktijk af en toe smerig moet zijn. Zelfs Lipsius, aanvankelijk niet vies van machiavellisme, houdt zich verre van de praktijk van de politiek en beperkt zich tot een overwegend moreel discours, zoals het evenwichtige stuk over hem van De Bom zelf laat zien.

De bijdragen bieden genuanceerde maar toegankelijke inleidingen. Soms hebben de auteurs de neiging volledig te willen zijn, zoals in het stuk over Grotius (waar de 'Staatsraison', beloofd in een tussenkopje, nergens ter sprake komt en waar de link met Kant uiterst dun is; Kant noemt Grotius in zijn hele oeuvre drie keer, en niet bepaald waardierend). Het stuk over van Van Houdt over Lessius vond ik een eyeopener. Het enigszins moeizaam geschreven stuk over Vives is zeer relevant, want 'na Erasmus was Vives, wiens werken meer dan duizendmaal gedrukt zijn, de meest gelezen humanist van de zestiende eeuw'. Zo'n gegeven laat toch zien dat we nog maar weinig begrijpen van het intellectuele universum van een zestiende-eeuwer. Want voor wie is Vives heden ten dage meer dan een naam – als die naam al überhaupt bekend klinkt? In dit opzicht valt er nog steeds veel werk te doen in de

voetsporen van IJsewijn. Het valt te loven dat De Bom met deze collectie de vertaalslag naar een groter publiek weet te maken, mede door niet teksten met vertalingen op te laten nemen, maar syntheses gebaseerd op verscheidene werken van elke auteur. Dat de betekenis van de hoofdtitel *Een nieuwe wereld* onduidelijk blijft, dat de literatuurlijst vooral didactisch van aard is en onwerkbaar voor wie de volledige bibliografische gegevens zoekt van een in de eindnoten genoemde verkorte titel, of dat de periodisering 'tot 1700' te veel belooft, doet weinig af aan het succes van deze prettig leesbare collectie inleidingen op een sinds IJsewijn steeds minder vergeten erfgoed van een humanistische en filologisch *angehauchte* Latijnse denkwereld.

Dirk van Miert, Universiteit Utrecht

Nieuwste Tijd

Robbert-Jan Adriaansen, *The rhythm of eternity. The German youth movement and the experience of the past, 1900-1933* (Berghahn Books; New York en Oxford, 2015) 219 p., ill., tbl., \$95.00 ISBN 9781782387688

Het eeuwige verlangen

Robbert-Jan Adriaansen verrast de academische wereld met een uitdagend boek en bewijst daarmee dat de niet-gebaande paden de moeite waard zijn. Zijn masterscriptie over het thema generatie en geschiedschrijving aan de Erasmus Universiteit Rotterdam getuigde van een vermogen filosofische vragen met historiografische discussies te kunnen verbinden. Het thema 'generatie' is, in tegenstelling tot Duitsland, in Nederland nooit een gevleugeld begrip geworden, niet in de geschiedschrijving, noch in de openbare beleving. De interesse voor filosofische vragen

deelt hij met de historische objecten van zijn onderzoek, zo ontrukte hij in een artikel de *Praktische Idealisten Associatie* aan de vergetelheid en richt hij zich in de hier besproken dissertatie op de 'anti-intellectuele intellectuelen' (p.193) van de Duitse jeugdbeweging.

Adriaansen gaat in *Rhythm of Eternity* door op het thema van zijn scriptie, de historische generatie-theorie, die veelal uit Duitsland kwam en duidelijk *jugendbewegt* was. Eindelijk weer een boek over *Jugendbünde* dat niet geschreven is door een academicus die er als jeugdige zelf in heeft gezeten. Daarnaast zoekt